

ANDRÁS ORSOLYA

A SZABADSÁG GYÖKERE

Toni Morrison *Könyörület* című regényéről

„A szabadságnak nem szárnyakra van szüksége,
hanem arra, hogy gyökeret eresszen.”

OCTAVIO PAZ

Toni Morrison *Könyörület* [*A Mercy*] című regényét¹ Lukács Laura fordításában olvashatjuk magyarul.² A történet a virginiai gyarmatokon játszódik a 17. század végén, abban az időszakban, amit a helyi közösségek kizsákmányolása, a rabszolga-kereskedelelem iparaggá válása, a kultúrák és a vallások közötti heves konfliktusok határoztak meg. Toni Morrison szövege a szereplők mikrotörténetei révén hozza tapintható, érinthető közelségbe azt, amit történelemnek nevezünk, arra is rákérdezve, hogy miben gyökerezik az egyéni szabadság, milyen szerepet játszik ebben a közösség – és mit jelent mindkettőt elveszíteni.

A szöveget olvasva eleinte sötétségben tapogatózunk, homályos jelek alapján igyekszünk tájékozódni, „mint mikor az ember kutyafejet lát bele a kannából gőzölgő felhőbe”.³ Először nem találjuk az elmondottak helyét, nehezen hámozzuk ki a grammatikailag rontott mondatokból az értelmet: az időhatározók ellenére folyamatos jelenben lebegnek az események, nincs ok-okozati viszony vagy kronológia. Mint később kiderül, a regény elején a főhős, Florens elbeszélésére hallgatunk oda a sötétben. Ő aztán átadja a szót a többi szereplőnek, és – Mária Averbach kifejezésével élve – egy spirálszerkezet bontakozik ki a szövegben, hiszen valahányszor

Toni Morrison szövege
a szereplők
mikrotörténetei révén
hozza tapintható,
érinthető közelségbe
azt, amit történelemnek
nevezünk...

Jelen szöveg megírásakor felhasználtam olyan kutatási eredményeket is, amelyekre a Magyar Tudományos Akadémia Domus ösztöndíjának támogatásával, a 2019. augusztus 14. és szeptember 8. között Budapesten végzett kutatómunka során jutottam *A műfordítás hermeneutikai és feminista megközelítése* című kutatási témában.

ismét Florens szólal meg, egyre több részlet kerül a helyére a történetében.⁴ A homályból rendre kiválnak a Florens környezetébe tartozó alakok. Hozzá legközelebb a *minha mãe*⁵, az édesanya áll, akitől Florens Jacob Vaarkhoz kerül. A kereskedő otthonában Rebekkán, a feleségén kívül az életvidám, helyi származású Lina, valamint a hajótörésből megmenekült, furcsa világába zárkózó Bánat fogadja. A háztartás két segítője a szomszéd Will és Scully, akik adósrabszolgaság miatt kényszer-munkára vannak ítélve. S mikor Jacob új ház építésébe fog, megjelenik a senkihez sem hasonlító kovács: nincs neve, még annyira sem, mint Bánatnak, afrikai, de szabad, nem tartozik semmilyen családhoz vagy közösséghez, mégis életképes – és megjelenésével a látszólagos egyensúly is felbomlik.

A *Könyörület* Florens gyónásának hangján indul. Bűne, mint az utolsó láncszem, csak a regény végén fog kiderülni. Amikor elkezdi elmesélni történetét, maga is tanácstalan: „Egyik kérdés: ki a felelős? Másik kérdés: tudsz-e olvasni?”⁶ Ezeket a kérdéseket nemcsak Florens perspektívájából értelmezhetjük – hogy ki a felelős az általa elkövetett bűnért, és el tudja-e olvasni gyónását az, akinek számára írásba foglalja, vagyis célba ér-e üzenete –, hanem úgy is, hogy ki a felelős a szabadság megteremtéséért vagy elvesztéséért, és ki tudjuk-e olvasni a nem feltétlenül betűkkel, szavakkal rögzített jeleket, amelyek ennek megválaszolásában segíthetnek.

„Árvák voltak, egytől egyig mindahányan.”

■ Az Újvilághoz a szabadság képzete kapcsolódik – természetesen a gyarmatosítók szempontjából, akik „olyan teret láttak benne, melyet saját értékeik szerint alakíthatnak”.⁷ Ezt a képet árnyalja Toni Morrison regénye, amelyben Jacob és Rebekka egyaránt úgy érkeznek az amerikai kontinensre, hogy el akarnak szakadni mindentől, ami a régi világhoz köti őket, nem céljuk, hogy onnan származó mintákat honosítsanak meg – ezért a regény elején nem is viselkednek erőszakosan. Különböznek a közelükben letelepedő, misszionárius tudatú anabaptistáktól vagy a kis portugál udvarházat fenntartó, rabszolgakereskedéssel foglalkozó gőgös Ortegától, akik a hittérítés vagy a hódítás szabad prédájaként, be- és lelakható tereként értelmezik Amerikát. Jacob és Rebekka nem úgy képzelik el a szabadságot, hogy zabolátlanul mindent megengedhetnek maguknak, hanem múltjuk érvénytelenítéseként és az új élet kezdeteként.

Ennek a hozzáállásnak a háttérében személyes gyökértelenségük húzódik meg: Jacob lelencként nőtt fel, családjához csak egy távoli rokontól örökölt birtok köti, vagyis csak anyagi javak, nem érzelmi szálak. Rebekkát a családja jóformán eladta feleségnek, hogy megszabaduljanak tőle, és soha nem is vették körül szeretettel, ezért ő is „Türelmetlenül várta a menekülést. Bármi módon”.⁸ Jacob és Rebekka egymáshoz való viszonya sem látszik hasonlónak a korszak társadalmi mintáihoz („Jacob nem a magáévá tette, hanem inkább mintha bízta volna. És a Sarkcsillagának nevezte. Így kezdődött egymás megismerésének hosszú folyamata: megtanulták, mit, hogyan szeret a másik, szokásokat változtattak meg, újakat sajátítottak el; tudtak epe nélkül egyet nem érteni, főleg pedig egymásban bízni, szavak nélkül is folytonos párbeszédet folytatni, ami minden tartós társ kapcsolat alapja.”), és úgy tűnik, az elnyert szabadságban idilli otthon építhetnek fel.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, amit Anissa Wardi kiemel a *Könyörületről* szóló értelmezésében: a koloniális világban az otthon felépítése annak

arán következhet be, hogy másokat kiszakítanak az otthonukból.¹⁰ Azok, akik Jacob és Rebekka otthonához tartoznak, szintén mind elhagyatottak és gyökértelenek. Florens az Ortega nevű portugál földbirtokos tulajdona volt, aki jelentős összeggel tartozott Jacobnak – s mivel mással nem fizethetett, csak rabszolgával, körbevezette Jacobot a birtokán, hogy válasszon „húst” kárpótlásul. Jacob Florens anyját választotta, de róla Ortega nem akart lemondani. Az anya ugyanakkor tudta, milyen sors várna a lányára, ha mellette maradna, így maga helyett őt ajánlotta fel, hogy megmentse. Florens nem érti anyja gesztusát, az elhagyatottság traumájaként fogja fel azt, ezenkívül mindvégig gyötri, hogy nem emlékszik útravalóul adott búcsúszavaira. Lina egy járvány sújtotta faluból menekült meg, amit felégettek a betegség megfékezése végett. A lángokban minden rokona, barátja, a hagyományai, még az anyanyelve is odaveszett. Bánat egy hajótörés egyedüli túlélője, aki Linához és Rebekkához hasonlóan nemcsak elveszíti, hanem szándékosan el is törli múltjának minden nyomát, nem beszél róla senkivel, valószínűleg a traumát követő önvédelmi mechanizmusként.

A szereplőket valójában nem az idilli új világban megteremtett otthon köti össze, amelynek látszólag mindannyian részesei, hanem „elsősorban az elvesztett és megtagadott anyai szeretet központi motívuma”,¹¹ ahogyan Angela Schader fogalmaz a regényről szóló esszéjében. És nem alkotnak közösséget, amint ennek illúziójáról Lina lerántja a leplet egy válságos pillanatban: „Nem voltak ők család, még csak hasonlóan gondolkodók sem. Árvák voltak, egytől egyig mindahányan.”¹² Lina szerint Jacob és Rebekka hibája, hogy elszigetelik magukat a nagyobb közösségektől: „Eltávolodásuk az emberektől biztosította ugyan a bezárkózás önző előnyeit, de megfosztotta őket attól, hogy a közösségnél menedékre vagy vigaszra leljenek. Baptisták, presbiteriánusok, törzs, hadsereg, család – valami külső védőburokra mindenkinek szüksége van.”¹³ Azonban közeledésük az egyes közösségekhez nem építi, hanem inkább bomlasztja a körülöttük állókhoz való viszonyukat. Jacob közvetetten ugyan, de mégis bekapcsolódik a barbadosi rabszolgakereskedésbe, vagyis társadalmilag konform szerepet ölt, de feleségétől, házanépétől elhidegül; Rebekka súlyos betegsége után csatlakozik az anabaptistákhoz, vagyis szintén igazodik a társadalmi elvárásokhoz, de rideggé és fásulttá válik a körülötte levőkkel szemben. Sem a közösségektől való elszigetelődés, sem pedig a beilleszkedés nem ad tehát magyarázatot arra, miért hull szét az árvákból álló kis csoport. Talán azért, mert ennyi hiányt, az elhagyatottság ennyi traumáját nem lehet utólag helyrehozni, pótolni. Jacob, Rebekka, Florens, Lina és Bánat úgy kerülnek össze, hogy gyökerestül kitépik őket az otthonukból, az eltörölt múlt szabadságának légüres terébe lökik őket, és ezt semmi és senki nem töltheti ki. Szemléletes példa erre Rebekka és Florens kapcsolata. Előbbi elveszítette újszülött fiait, és egy balesetben kislányát, Patriciant is, míg utóbbit elszakítottak az édesanyjától. Arra számíthatnánk – ahogyan Jacob is gondolkodik, mikor magához veszi a rabszolgányt –, hogy a két szereplő egymásra talál, és pótolják egymásnak azt, amijük már nem lehet meg – ők azonban nem közelednek egymáshoz, inkább irigységet, dühöt, félelmet éreznek.

A regényben a gyökértelenség, az árvaság nemcsak a családi, közösségi viszonyok elszakadását és a társadalmi kirekesztettséget foglalja magában, hanem kiterjed a természethez való viszonyra is. Lina a gyarmatosítók agresszivitását is az árvasággal magyarázza: „Az európok rég elszakadtak a föld lelkétől, ezért most a föld testére, anyagára áhítoznak, és csillapíthatatlan az éhségük, mint minden árváé. Megrágják a világot, aztán visszaköpnék valami retteneteset, ami-

től elpusztulnak mind az ősi népek; erre vannak rendelve. Lina ebben nem volt egészen biztos.”¹⁴ Noha Lina kételkedik benne, hogy Jacob és Rebekka is ilyen „európok”, később elborzadva látja, hogy az új ház építéséhez Jacob ötven fát vág ki, anélkül, hogy engedélyt kérne tőlük, ahogyan Lina falujában rituális engesztelő szokás volt, és a természeti környezet elpusztítása, kizsákmányolása összefonódik a családdal, a közösséggel és a személyes múlttal, az identitás elvesztésével.

Azért tesznek rossz dolgokat a szereplők, ha ugyan van, ami alapján ezt bárki is megítélhetné, mert velük is rossz dolgok estek meg, amelyek „csillapíthatatlan éhség” betölthetetlen ürességét teremtették meg bennük. Amint a későbbieknek látni fogjuk, ez rányomja a bélyegét minden emberi kapcsolatra a szövegben.

„Aki önszántából veti alá magát a másiknak, az gonoszat cselekszik.”

■ A regény az ábrázolt és értelmezett korszak miatt kiemelten foglalkozik a hatalmi viszonyokkal, az elnyomás, a rasszizmus és az úr-szolga hierarchia eredetére rákérdezve. Olvasatomban ezek oka a fentebb kifejtett gyökértelenségen kívül az eltárgyiasítás, amellyel a regényben számos jelenetben találkozunk.

A rabszolgakereskedő Ortega szemében az emberek áruval, rakománnyal egyenlőek, a halottakat úgy kezeli, mint a hulladékot: „Rakományának egyharmadát ugyanis elvitte a láz. [...] Kénytelen volt szekerre (két púpozott jármű, hat shilling) rakatni, és a sekély vízű partokra vitetni a kihalászott testeket, ahol a sziksófű és az aligátorok majd elvégzik a többit.”¹⁵ Az embereket, attól függetlenül, hogy milyen származásúak, egyes szereplők a képességeikre redukálják, arra, hogy mire *használhatják* őket. Ez ugyanúgy vonatkozik Rebekkára, az Európából postán rendelt feleségre, akiért szülei pénzt kapnak, mint a kisvárosban áruba bocsátott szolgákra. Tulajdonságaikat listába foglalják, amely eltakarja emberi lényüket. Jacob így fogalmazza meg elvárásait: „olyan feleséget akart, aki nem ül folyton a templomban, képes gyermeket szülni, engedelmes, de nem megalázkodó, írástudó, de nem gőgös, önálló, de gondolkodó”,¹⁶ s később a szolgákról szóló hirdetéseket olvassa: „»Ügyes, szorgos cseléd, fehér, huszonkilenc éves, gyerekkel... Egészséges német cseléd bérelhető... zömök, egészséges, egészséges, erős, erős, egészséges ügyes megfontolt megfontolt megfontolt...«, míg oda nem ért, hogy »Munkabíró asszonyccseléd, keresztényi ismeretekkel, minden házi munkára alkalmas, cserejavakért vagy pénzért eladó.«¹⁷ A tulajdonságok ilyen listái megalázóak az emberekre nézve, megfosztják őket méltóságuktól, egyéniségüktől, hiszen senki nem címkézve, hanem a maga módján, csak rá jellemző árnyalatokkal lehet ügyes vagy megfontolt. És nem is ilyen kategóriák által ismerhetjük meg az embereket, hanem ellenkezőleg: egy sajátos helyzetben, egy személyes élményhez kötve tapasztalhatjuk meg, mi is az ügyesség vagy a megfontoltság.

A regény egyik legmegrázóbb jelenete, mikor Florens egy paraszttasszony házában keres menedéket, de néhány látogató, aki még nem találkozott fekete emberrel, megijed tőle, meztelenre vetkőztetik, megalázóan vizsgálják, hogy miben különbözik tőlük. Noha nagyon közel vannak hozzá, az áthidalhatatlan távolságot Florens eltárgyiasító tekintetükben így érzékeli: „Míg mustrálnak így pucéron, én a szemüket kutatom. Nincs benne gyűlölet, se félelem, se undor, csak mintha végtelen messziről néznék a testemet. A disznó pillantása közelebb ér a lelkemhez, mikor a vályúból fölemeli a fejét.”¹⁸

Az emberek tárgyként kezelése visszaköszön a Jacobék otthonában kialakuló viszonyokban is. Noha ezek, mint láttuk, a szereplők korábbi, nagyon mély sérülései miatt nem teljesezhetnek ki, első látásra talán megadhatják nekik legalább a valahová tartozás, a ragaszkodás szükségletének kielégítését. Az egymásra utaltság bonyolult, inkább nyomasztó, semmint felszabadító kötelékei azonban az első változásra, az egyensúly apró megbomlására széthullanak. Ez a kovács megjelenésének pillanatához köthető. A hozzá való viszonyulás láthatóvá teszi, mennyire egészségtelen módon ragaszkodnak a szereplők más emberekhez: „Lina félt tőle. Bánat kutyahálával leste minden mozdulatát. És Florens, szegény Florens fülig szerelmes volt belé.”¹⁹ A félelem a távolság érzése, nem a közösségé, s a kiszolgáltatott, megalázkodó és megalázó kutyahála szintén nem eredményezhet egészséges interakciót. Morrison regényében figyelemre méltó a vak, projekciókból és szeretetéből táplálkozó rajongó szerelem demitizálása is, ami Florens és a kovács történetét illeti. Ugyanebben az idézett jelenetben, a kovács érkezésének idejéről olvashatjuk, hogy Rebekának milyen jólesik, hogy „Jacob olyan büszke a főztjére”²⁰ – vagyis a viszonyok eltárgyiasulása, kifakulása az ő álompárjukat sem kerülheti el, s ne feledjük, hogy egyikük a másikat megvette, a másik pedig hozzá menekült, mert „nem maradt más, mint cselédnek vagy utcalánynak állni, vagy elmenni feleségnek. Noha mindhárom pályáról rémtörténeteket hallott, még mindig a harmadik látszott a legbiztonságosabbnak.”²¹

Ahogy Jacob belekeveredik a rumgyártás üzleteibe, és ezáltal még a távolból is elnyelik Barbados cukornád-ültetvényeinek mocsarai, és a rabszolgakereskedelem szennye, Rebekának feltűnik, hogy útjairól egyre kevesebb érdekes történettel tér haza, amivel régen annyira fel tudta vidítani a tanyán élők monoton hétköznapijait, viszont egyre több drága és hasznavehetetlen tárgyi ajándékot hoz nekik. Az érzelmek anyagi javakkal történő helyettesítése párhuzamosan halad az emberek tárgyakkal való azonosításával, és a kapcsolatok kiüresedése, a gyökértelenség kétségbeesése felé vezet. A rasszizmus és a rabszolgatartás szintén arra alapul, hogy megsemmisítsék az elnyomottak múltját, kitépjk a gyökereiket. Ahogy Florens anyja megfogalmazza: „Ott tudtam meg, hogy nem asszonyember vagyok, akinek szülőföldje, családja van, hanem *negrita*. Nyelvem, ruhám, népem istenei, táncai, szokásai, díszei, énekei – ez mind a bőröm színébe volt sűrítve.”²²

A regényben véleményem szerint a nő-férfi viszony leírása akár modellje is lehetne annak, ami a szöveg szemével látott társadalomban zajlik. Ezek a viszonyok ugyanis – mint láttuk, Jacob és Rebekka kapcsolatának egyes részein kívül – mind egyenlőtlenségekre, dominanciára alapulnak. Florens anyja fájdalmas természetességgel meséli el, hogyan lett belőle rabszolga: „De előbb pároztattak, akkor kellett Bess-szel meg egy másikkal együtt a dohányfüstölőbe mennünk. Utána bocsánatot kértek az emberek, akiknek be kellett törniük minket. Aztán a felügyelőtől kaptunk egy narancsot.”²³ A megaláztatás és az erőszak tapasztalatát a nő így foglalja össze: „Asszonynak lenni itt olyan, mint sosem gyógyuló, nyílt sebnek lenni. Ha a felszín beheged is, alatta fájón lüktet tovább az eleven hús.”²⁴

Lina szintén erőszakot, verést kapott az egyetlen férfitől, akivel együtt élt, Bánatot többször megerőszakolják, és mivel ő a hajótörés traumáját követően saját világába zárkózik, még csak fel sem fogja, hogy mi történik vele, és hogy ez nem rendjén való. Bánat el sem tudja képzelni, hogy egyáltalán létezhet a szexualitásnak másfajta megnyilvánulása, mint amivel ő találkozott, s ezért megdöbben-

ve nézi végig Florens és a kovács szeretkezését: „A kovács és Florens ringatóztak; mert a lány nem érte be azzal, hogy csöndesen túri a hím súlyát és lökéseit, mint üzekedő állatoknál látni. Ami a hikoridiófa alatt, a fűben történt, az nem is hasonlított a Bánat által ismert néma behódoláshoz.”²⁵ Ezek alapján azt hihetnénk, hogy Florens és a kovács kapcsolata végre valami, amit nem a dominancia, a kihasználás és az elnyomás határoz meg – ez viszont csak konkrétan a szexuális kapcsolatra igaz. A *minha mãe* zárszavai felől olvasva Florens teljes önfeladása a szerelemben nem vezet jó útra, és a hatalommal való visszaélés mások rabszolgasorsba taszításakor ugyanolyan nagy bűn, mint önmagunkról lemondani: „nehéz annak, akinek hatalom adatott egy másik ember fölött; rosszat tesz, aki erőszakkal megszerzi ezt a hatalmat; de aki önszántából veti magát alá a másiknak, az gonoszat cselekszik.”²⁶ Itt szeretném kiemelni, hogy Florens anyjának alakja azért annyira erős, tiszteletet parancsoló, királynői, mert tartása van, és saját magát *nem áldozatként* definiálja, noha láthattuk, milyen traumák érték. Talán ez a lényege annak, mit érthet pontosabban a „gonosz cselekedet” alatt: azt, hogy az ember magának tesz rosszat, ha nem próbálja meg emelt fővel viselni a csapásokat, és méltóságán valójában csak akkor eshet sérülés, ha ő maga ejti ezt a sebet, ha maga mondja ki, hogy ő másoknak alá van rendelve. A gonoszság tehát itt az elnyomás diskurzusának megerősítése, amit valaki önszántából követ el. Így Florens ragaszkodása a kovácshoz („Nem akarok tőled szabad lenni, mert csak veled vagyok élő”²⁷) szintén nem egyenlőségre, autonómiára és szabadon hozott döntésre alapul, hanem függésre és alárendelődésre. Ahogyan a közösségeket belülről felemészítő gyökértelenség esetében láttuk, itt is az identitás elmosódása az oka a szabadság elvesztésének.

Hogyan lehet egy ilyen világról szóló regény címe a *Könyörület*? David Gates értelmezésében a könyörület „annyit jelent, hogy akiknek hatalmukban áll másoknak ártani, úgy döntenek, nem élnek vele. Tagadással meghatározott erény, de talán tartósabb, mint a szeretet.”²⁸ A *minha mãe* imént idézett szavainak ez akár cinikus, ironikus olvasata is lehetne, és valóban ez a hangvétel jellemzi Gates szövegét, ami az amerikai történelemről írott kritikája is egyben: „Ebben az amerikai édenben két eredendő bűnt kapsz egy áráért: a helyi lakosság szinte teljes kiirtását és a rabszolgák behozatalát Afrikából.”²⁹ Az eredendő bűn motívuma hangsúlyos jelképpel van jelen a regényben: a kovács Jacob új házához olyan kaput készít, amelynek tetején két kígyó találkozik. Angela Schader hívja fel a figyelmet arra, hogy a bibliai történetből ismert alma is jelen van: a munkálatok egyik szünetében Jacob almát vág, és egy szeletet odanyújt a kovácsnak³⁰ – mindenki megrökönyödésére, hiszen ki látott még fehér embert fekete emberrel kedélyesen társalogni almát eszegetni. Ezt talán a bűnbeesés jóvátételeként, az egyenlőség megnyilvánulásaként is olvashatnánk, ha nem tudnánk, mekkora hazugság ez az egyenlőség. Jacobnak abból van pénze méltó fizetést adni a kovács munkájáért, hogy maga is részt vesz a rabszolgakereskedelemben. Igaz, csak közvetetten, mert „egészen más testközlelől látni a jubilói rabszolgákat, és elképzelni, hogy valahol messze, Barbados szigetén is rabszolgák dolgoznak”.³¹ A tárgyakként kezelt emberek és a kiüresedett kapcsolatok között mi lehet az, amiben mégis gyökeret verhet a szabadság?

■ Florens anyja az egyetlen szereplő, aki kezdettől fogva szembenéz a múltjával, nem törli ki belőle a fájdalmas vagy szégyenteljes részleteket, mint Lina vagy Rebekka, nem szépítget vagy hazudozik, mint Ortega vagy Jacob. Őszinte, saját sorsát kimondó és vállaló elbeszélése a záloga annak, hogy Florens kezébe tudja adni a kulcsot az ő megszólalásához s ezáltal szabadságához is: csak akkor halljuk meg végre a *minha mãe* búcsúszavait, melyekre Florens végig áhítozik, amikor a lány is befejezte történetét, bevallotta bűnét. Mindketten egyes szám első személyben mondják el történetüket, míg a többiekét az elbeszélő harmadik személyben fogalmazó szólamából ismerhetjük meg. A kimondáson és a hagyománnyal, a történettel való szembenézésen kívül fontos szerepet kap a névadás gesztusa, például Bánat történetében. Ő akkor szabadul meg a trauma következményeitől, és nyeri vissza lényének autonómiáját a képzeletbeli barátjával, Ikerrel töltött évek skizofréniája után, amikor megszüli gyermekét, és új nevet ad magának: „– Én vagyok az anyád – mondta. – És a nevem Teljes.”³²

Florens számára is a nyelv, a beszéd és főleg az írás nyit utat a szabadsághoz. Ortega birtokán a lány a tisztelendő úrtól tanul írni-olvasni, egy lapos köre kavicsokból rakják ki a szavakat, amelyek ekkor még élettelen jelek a számára. Az új környezetbe, Jacob házába kerülve felfedezi, hogy más nyelven beszélnek, mint amit anyjától tanult; lassan keresgéli, ízlelgeti az új szavakat, mert vágyik arra, hogy beszélhessen, kommunikálhasson („Szeretem a beszédet”³³).

Mint a történet végén kiderül, Florens a már halott Jacob lakatlanul maradt házának falára írja fel történetét. A kovácsnak szánja azt üzenetként, de ő nem férhet hozzá, mert csak a természet jeleiből, a betegségek tüneteiből, a vasérc anyagából tud olvasni, és a durva fizikai munka eredményével, a szelíd, gyógyító vagy játékos érintés szavaival tud beszélni. Florens tudatosítja üzenete magányát: „Ha te nem olvasod ezt, soha senki nem fogja. Ezek a gondos szavak, bezárva ide, mégis kitárulkozva, széles sorokban a falon, csak egymáshoz fognak beszélni.”³⁴ Florens szerint a ház felgyújtása révén a szavak levegőhöz juthatnak, hamuként szóródhatnak a mezőkre, hogy „fűszerezzék önmagukkal a föld talaját”,³⁵ ezzel a jeleket mintegy visszaalakítja egy mindenki számára érthető, hozzáférhető üzenetté. A tisztító tűz felemészti a célba nem ért üzenetet, és a belőle felszálló hamu arra a földre hull vissza, amelynek meghódítása, birtoklása, elvesztése annyi tragédiával járt – viszont ami nyers anyagiségében, írott vagy emberek által artikulált szavak nélkül teljesen független a hatalmi viszonyoktól, annyira érintetlen, közönyös irántuk, mint a növények, amelyek a hamuból majd ismét kisarjadnak. Ez a falra vésett és tűzben felemészített történet aláássa az írás felsőbbrendűségének európai eszményét, mivel a szóbeliség vonásait hordozza, üzenetként nem ér célba, ezért csak Florens gyónása, önmaga megismerésének útja lehet, ahogy Mária Averbach kifejti idézett értelmezésében.³⁶

Florens megkönnyebbülést vár az írástól, azt, hogy megindíthatja érzelmeit, könnyeinek áradatát. De „Szár az szemmel beszélek, csak akkor hagyom abba, mikor kifogy a lámpa. Akkor tulajdon szavaim között alszok.”³⁷ Averbach idézett tanulmánya szerint a szavakkal, sorokkal telerácsozott falak az európai börtönt jelképezik, amely magába zárja Florenst bűne miatt, viszont beláthatjuk, hogy képes elmondani saját történetét a saját szavaival, a saját nyelvén, és ezáltal a maga ura lehet, hatalmat ad neki az elbeszélés, ahogyan Susana Vega-González is kiemeli ezt a regényről szóló szövegében.³⁸ Annyira saját nyelvről van szó,

hogy nem is fogható semmi, előtte már létező, kialakított struktúrával rendelkező nyelvi rendszerhez. És ez nemcsak a saját, személyessé tett kifejezésre, a világ saját szavakra való, átvitt értelemben vett fordítására vonatkozik. Amint John Updike a *Könyörületről* írt recenziójában megjegyzi, Morrison Florens „számára lázas elmét és sűrített, antigrammatikus dikciót teremtett, ami nem hasonlít semmilyen eddig ismert patois-hoz sem”.³⁹ Florens tragédiája éppen az, hogy csak ő hallja a saját szavait, csak önmagának írhatja le a történetét, hiszen a halott Jacobon és a magába zárkózó, elhidegült Rebekán kívül más nem tud olvasni a környezetében.

Saját identitásának megtalálása Florens számára tehát nem jelent megoldást, nem felszabadító a szó teljes értelmében. A kommunikáció hiánya miatt, amitől a regény minden szereplője szenved, nem közölheti történetét, így megtalált önmaga továbbra sem gyökerezik semmiben. A regényben visszatérő motívum, a cipő és a láb jól tükrözi ezt – és különösen azért, mert az ember, archetipikus értelmezésben, a lábával gyökerezhet az otthonát jelentő földre. Márgara Averbach szerint a Florens viselte cipők azoknak a szerepeknek a jelképei, amelyek nem illenek rá.⁴⁰ Kislányként Florens Ortega feleségének levett magas sarkú topánjáért könyörög, ami anyja szerint méltatlan, rossz útra viszi, mert előtérbe helyezi nőiességét, ezzel felkeltve a férfiak érdeklődését, a nemi erőszak veszélyének teszi ki, ugyanakkor nem is praktikus, mert a munkára alkalmatlanná teszi a cipőben kímélt, kényes lába. Rabszolgaként az úri cipő viselete a lázadás jeleként értelmezhető Ortegaék szemében, hiszen a szolgák járjanak csak mezítláb. Amikor Florens útra kel, hogy elhívja a beteg Rebekához a kovácsot, Jacob csizmáját adják a lábára, hogy óvja a téli hidegtől, de ez szintén alkalmatlan szerepbe kényszeríti, sérti lábát a szabad férfi, a rabszolgakereskedő cipője. Neki nem ez a feladata, hogy ilyenfajta szabadságba lépjen, másokon tiporva a durva csizmával. A regény végén, mikor meghallhatjuk a *minha mãe* szavát, azt mondja el, hogy milyen sorsot óhajtana leginkább lánya számára: „Azt remélném, ha megtanulunk írni, egy nap legalább te a saját lábadra állsz.”⁴¹ Az írás – a tudás, a tanulás mint emancipatorikus lehetőség – az anya szemében is az önállóság és a szabadság útja, és erre éppen a láb mint biztos tartópillér metaforáját használja. Ez a fordítás szerencsés megoldása, ami az értelmezést ilyen irányba terelheti vagy gazdagíthatja, mivel az eredetiben „make your way”⁴² áll, azaz a saját útra lépés, a zöld ágra vergődés.

Florensnek a regénybe foglalt utolsó szavai így hangzanak: „Mãe, örülj, most már kemény a talpam, akár a ciprusfa.” Kérdés, hogy Florens a hozzá nem találó szerepeket, társadalmi kategóriákat levetközve, a rá nem illő cipőket lerúgva és az írás útját taposva áll-e saját lábára, vagy magában áll, elfogadva mezítlábas rabszolgaságát, elszigetelten és árván, mert senki nem hallja meg a szavait. Vajon a ciprusfából ácsolt koporsó keménységéről van szó, a temetőben gyakran megtalálható cipusról, ami soha nem hajt új ágakat, ha egyszer túlságosan megnyesik – vagy az örökzöld, örök életet jelképező cipusról, amiből a hagyomány szerint Noé bárkája is épült? Erre a kérdésre akkor adhatunk választ, ha egy másikat teszünk fel: Beleléphet-e valaki Florens cipőjébe, van-e, aki mégis elolvassa a történetét?

■ JEGYZETEK

1. Toni Morrison: *A Mercy*. Vintage International, Random House, New York, 2009. (A továbbiakban *A Mercy*.)
2. Toni Morrison: *Könyörület*. Ford. Lukács Laura. Park Könyvkiadó, Bp., 2016. (A továbbiakban *Könyörület*.)
3. *Könyörület* 5.

4. „La estructura literaria es espiralada: después de cada personaje se vuelve a Florens, cuyo discurso es cada vez más comprensible para los lectores.” Mária Averbach: *Una bendición de Toni Morrison: la mirada no europea*. Exlibris 2014/3. 29.
5. *Anyám* (portugál).
6. *Könyörület* 7.
7. „The European settlers imagined what they called the New World as a space that could be shaped according to their values.” Samira Spatzek: “*Own Yourself, Woman: Toni Morrison’s A Mercy, Early Modernity, and Property*.” Black Studies Papers 2014/1. 57.
8. *Könyörület* 92.
9. *Könyörület* 103.
10. „The establishment of »home« in the colonies is dependent on the dislodgement of others” Anissa Wardi: *The Politics of “Home” in A Mercy*. In: Shirley A. Stave – Justine Tally (Eds.): *Toni Morrison’s A Mercy: Critical Approaches*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2011. 23.
11. „vor allem verbindet die Figuren das zentrale Motiv der verlorenen und verwehrten Mutterliebe.” Angela Schader: *Gnade, die Wunden schlägt*. Neue Zürcher Zeitung 2010. június 26. https://www.nzz.ch/gnade_die_wunden_schlaegt-1.6259240
12. *Könyörület* 71.
13. Uo.
14. Uo. 66.
15. Uo. 22–23.
16. Uo. 27.
17. Uo. 63.
18. Uo. 132.
19. Uo. 114.
20. Uo.
21. Uo. 92.
22. Uo. 189.
23. Uo. 189.
24. Uo. 186.
25. Uo. 149.
26. Uo. 190.
27. Uo. 84.
28. „a few, once in a while, find strenght to act out of love, or at least out of mercy – that is, when those who have the power tod o harm decide not to exercise it. A negative virtue, but perhaps more lasting than love.” David Gates: *Original Sins*. New York Times 2008. november 28. <https://www.nytimes.com/2008/11/30/books/review/Gates-t.html>
29. „In this American Eden, you get two original sins for the price of one – the near extermination of the native population and the importation of slaves from Africa.” David Gates: i. m.
30. Angela Schader: i. m.
31. *Könyörület* 45.
32. Uo. 156.
33. Uo. 10.
34. Uo. 184.
35. Uo.
36. Mária Averbach: i. m. 32–33.
37. *Könyörület* 181.
38. „Her own voice, the writing of her own story, her own agency is what is left for Florens. Although she will never know the true reason for her mother’s »rough choice«, she has finally processed her plight as orphan and will be empowered by her own narration and her renewed self. Unfettered, unencumbered, Flores finally learns to own herself and thus to soar in her newly-acquired emotional and spiritual freedom.” Susana Vega-González: *Orphanhood in Toni Morrison’s A Mercy*. In: Shirley A. Stave – Justine Tally (Eds.): *Toni Morrison’s A Mercy: Critical Approaches*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2011. 131.
39. „Morrison has invented for her feverish mind a compressed, anti-grammatical diction unlike any recorded patois” John Updike: *Dreamy Wilderness. Unmastered women in Colonial Virginia*. The New Yorker 2008. november 3. <https://www.newyorker.com/magazine/2008/11/03/dreamy-wilderness>
40. Mária Averbach: i. m. 30.
41. *Könyörület* 185.
42. *A Mercy* 191.